

ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
на дисертацію Терехова Максима Олеговича
«Записи як фактор зберігання автентичності творів живопису»,
представленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація».

Тема дисертації Максима Олеговича безумовно важлива тим, що автор звертається до проблеми розкриття творів живопису – одного з найбільш неоднозначних і дискусійних реставраційних процесів, який застосовують до пам'яток, що мають історичні нашарування. В живописі проблема розкриття постає особливо гостро, якщо пам'ятка містить два або більше шарів зображень. В такому випадку аргументом на користь доцільності розкриття, тобто видалення історичних нашарувань, є важливість виявлення автентичного (первісного) у творі мистецтва, оскільки автентичність розглядається науковою реставрацією як основна цінність пам'ятки культури. Саме тут виникає необхідність в обранні одного зі шляхів виконання розкриття: проводити повне або часткове видалення історичних нашарувань або зберегти їх, застосувавши метод розшарування живописних зображень і перенесення пізнього живопису на нову основу. Безумовно, пріоритетним завданням наукової реставрації завжди залишається збереження історичних нашарувань і водночас, мінімізація ушкоджень кожного із зображень, в разі виконання такої складної технічної процедури, як розшарування. Саме тому реставраторами та хіміками різних країн з другої половини ХХ ст. розробляються методики розшарування живописних шарів, які б зменшити руйнівні наслідки цієї процедури. Власне це і зумовлює актуальність роботи Максима Олеговича, яка присвячена

удосконаленню методики розшарування живописних шарів, завдяки якій вдасться зберегти пізні зображення та відкрити первинні сюжети на іконах.

На наш погляд, важливість обраної теми роботи також полягає у тому, що фокус уваги дослідника зосереджений на історичних нашаруваннях (записах) на іконах, виявлених у Слобожанському регіоні, які не лише володіють власною культурною цінністю, але й становлять частину вітчизняної культурної спадщини не меншою мірою, ніж автентичні зображення, а тому потребують вивчення та збереження, яке їм забезпечує дослідження Максима Олеговича.

Поставивши за мету роботи класифікувати історичні нашарування на іконах Слобожанського регіону і розробити методику розшарування живопису, щоб виявити первісне зображення та здійснити його атрибуцію, автор формулює і послідовно розв'язує завдання з виявлення й дослідження творів живопису з історичними нашаруваннями; розглядає причини виникнення записів на досліджуваних іконах, розробляє класифікацію пізніх шарів живопису за характером записів; розробляє методику розшарування живописних шарів для творів з різночасовими шарами живопису із застосуванням адгезивної плівки з ПВБ і здійснює апробацію методу в реставраційній практиці.

За результатами самостійно проведених досліджень, автор формулює обґрунтовані наукові положення та висновки. Вони підтверджуються результатами виконаних Максимом Олеговичем візуальних обстежень ікон, комплексом досліджень з використанням традиційних техніко-технологічних методів, проведеними експериментами з удосконалення показників ефективності матеріалів, які застосовувалися для розшарування живопису та пошуків оптимальних умов для його реалізації. Отримані результати підтверджуються представленими у додатку Б фотоматеріалами, які докладно ілюструють всі етапи виконання розшарування живопису та монтування відшарованих елементів на нову основу. Наукові положення та

висновки дослідження пройшли апробацію та обговорення на 8 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, результати оприлюднені в 11 публікаціях, у тому числі у фахових виданнях України та у виданні, що індексується у міжнародній наукометричній базі Web of Science, за підсумками проведеного дослідження Максимом Олеговичем отримано два – патенти на винахід та отримане одне свідоцтво на авторське право.

Сказане переконує в достовірності та науковій новизні одержаних результатів. Дисертант провів масштабну роботу з систематизації та класифікації ікон Слобожанського регіону за іконописними школами, часом створення, наявністю записів, технікою виконання первісних та пізніх зображень та їх атрибуції, вперше увівши цей значний корпус невідомих ікон у науковий обіг. Водночас найбільшим здобутком наукових напрацювань, який має цілком практичне значення в реставраційній діяльності, на наш погляд є розроблений Максимом Олеговичем метод розшарування багатшарового живопису. Подальше застосування цього методу, сподіваємося, зменшить кількість розкриттів шляхом знищення історичних нашарувань на творах живопису, зокрема, Слобожанського регіону, а самий метод отримає подальшу апробацію в навчальному процесі при підготовці фахівців з реставрації творів станкового живопису.

Оцінюючи зміст дисертації, слід сказати, що вона написана з виконанням усіх вимог, яким має відповідати кваліфікаційна робота такого рівня. За структурою дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків, які містять таблиці, ілюстрації та результати апробації. У вступі розкрито актуальність, визначено об'єкт, предмет, географічні та хронологічні межі дослідження, сформульовано мету та завдання дисертації, викладені основні положення та наукова новизна роботи, результати її апробації. Структура роботи відповідає поставленій меті і завданням дослідження.

В першому розділі автор схематично окреслює історію становлення наукової реставрації в Україні, робить історіографічний огляд літератури присвячений проблемам атрибуції, експертизи, підходам до розкриття творів живопису. Для розв'язання поставлених завдань дисертант провів велику роботу з обстеження ікон, що перебувають у музейних зібраннях та у власності церковних громад Харківської та Сумської областей, відібравши 500 творів, які склали джерельну базу дослідження. Спираючись на цей матеріал автор цілком справедливо зосереджує увагу на причинах появи історичних нашарувань та на специфіці виконання записів на пам'ятках іконопису, присвятивши частину розділу розгляду цих питань. Також в розділі приділено увагу огляду методів атрибуції творів живопису з історичними нашаруваннями за допомоги фізико-хімічних методів дослідження. Матеріали розділу свідчать про обізнаність дисертанта з теоретичними аспектами розкриття творів живопису і практичними методами, які використовуються для їх атрибуції і експертизи.

В другому розділі Максим Олегович звертається до проблеми виявлення автентичного в творах живопису, що мають історичні нашарування та зосереджує увагу на техніко-технологічних аспектах розкриття, які застосовуються в сучасній реставраційній практиці. Він докладно розглядає існуючі методики розкриття творів живопису, коли історичні нашарування повністю видалюються (знищуються), наводить матеріали та рецептури для видалення записів, які застосовувала радянська школа реставрації. На противагу цьому підходу в розділі подається ґрунтовний огляд методів розшарування живопису, орієнтованих на збереження історичних нашарувань, які розроблялися в Європі та СРСР. Цей розділ свідчить про обізнаність автора зі специфікою існуючих методів розкриття, їх перевагами та недоліками, що є неодмінною умовою обґрунтованості сформульованих у дослідженні висновків і положень.

Третій розділ містить теоретичну складову, в якій Максим Олегович приділяє увагу проблемам атрибуції та експертизи творів живопису, а також практичну складову, в якій увагу зосереджено на розробленні експериментального методу розшарування живопису на основі полівінілбутиралю (ПВБ). Ця частина дослідження становить найбільшу наукову і практичну цінність дослідження. В розділі викладені проведені автором експерименти для встановлення оптимальних характеристик якості плівки ПВБ, яка використовується для розшарування живопису та подальше здійснення процедури розшарування живописних шарів з її використанням.

Четвертий розділ повністю присвячений апробації розробленого методу розшарування живопису, яку автор реалізує на чотирьох обраних іконах. У п'ятому розділі автор систематизує виявлені ним у Слобожанському регіоні ікони за іконописними осередками, часом створення, наявністю та характером записів, технікою виконання первісних та пізніх зображень та їх здійснює атрибуцію первісних зображень у процесі досліджень. Загальні висновки відповідають заявленій меті та завданням дослідження та дають повне уявлення про його результати.

Позитивно оцінюючи дисертацію М. О. Терехова, відзначаючи важливість здобутих результатів, висловлю деякі побажання та критичні міркування:

1. Звертає на себе увагу дискусійна, яка на наш погляд, назва дисертації, яка, до того ж, не відповідає заявленій меті роботи, не відображає змісту і важливості проведеного Максимом Олеговичем дослідження, яке присвячене, передусім, розробці методу збереження історичних нашарувань, що було б доцільно відобразити у заголовку роботи.

2. Серед зазначених у першому розділі методів дослідження дисертант вказує лише фізичні та хімічні методи, якими користуються реставратори при дослідженні матеріальної складовою живописного твору, тоді як для виконання поставлених завдань дослідник користувався

загальнонауковими методами аналізу, синтезу, емпіричним та описовим методом, а також спеціальними методами – історично-порівняльним та іконографічним, про які не згадується.

3. Також у дисертації всюди спостерігається протиставлення авторського живопису (у сенсі первісного живописного зображення) – шарам запису (пізнішим зображенням). На нашу думку терміну «авторський» в даному контексті слід уникати через кілька причин. Передусім коли йдеться про іконопис, то імена виконавців, тим більше ранніх зображень, загалом, залишаються невідомими, або навпаки – своє ім'я на іконі залишає маляр верхнього шару, а виконавець первісного зображення є цілком анонімним. Недоречність використання терміну «авторський» лише до первісного живописного шару нам бачиться у тому, що будь який живописний шар має автора і те, що пізніший живописний шар перекриває первісний – не відміння його авторське виконання. Тож тут протиставлення варто було базувати не на «авторському» – «не авторському», а на «автентичному» – «не автентичному».

4. Хочеться побажати дисертанту у подальшому уважніше ставитися до редагування наукового тексту, оскільки у дисертації трапляються описки та прикрі помилки, приміром, польське місто Торунь, жодного разу не написано правильно (с. 67, 68, 70), дисертація містить два додатки Б (с. 201 та с. 232), сторінки розділу 3, загальних висновків, додатків і багатьох підрозділів, зазначені у змісті, не збігаються з текстом дисертації, окрім того вади має і формальне оформлення основного тексту: місцями використано різний міжрядковий інтервал та кегль шрифту для заголовків одного рівня (шрифт заголовку розділу 5 більший за інші).

Висловлені зауваження не впливають на загальне позитивне враження від виконаного Максимом Олеговичем дослідження, яке вважаю важливим і своєчасним внеском у розвиток вітчизняної реставраційної справи. Текст дисертації і додатки є самостійною і завершеною працею, яка актуальна за

змістом, містить нові факти і спостереження, має обґрунтованість та достовірність результатів дослідження і важливе практичне значення. Отже, дисертаційне дослідження «Записи як фактор зберігання автентичності творів живопису» відповідає кваліфікаційним вимогам і чинному Порядку присудження наукових ступенів, а її автор – Терехов Максим Олегович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 023 «образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація».

Доктор мистецтвознавства,
завідувачка кафедри графіки
Навчально-наукового видавничо-поліграфічного інституту
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Світлана ОЛЯННА

